

Історія

УДК 94-027.541(477.64):351.853/.855

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.21533273>

Територіальна громада як фактор просвітництва та збереження культурної спадщини

Золотар Людмила Миколаївна

кандидат історичних наук,

старша викладачка кафедри історії та філософії

Бердянського державного педагогічного університету

<https://orcid.org/0000-0002-0070-0491>

Прийнято: 21.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

***Анотація.** У статті досліджено роль територіальної громади як ключового суб'єкта збереження історико-культурного надбання та реалізації просвітницьких ініціатив. Особливу увагу приділено принципу тяглості історичного розвитку та важливості попередніх здобутків, які заклали фундамент для сучасної культурної ідентичності. На прикладі Смирновської територіальної громади Пологівського району Запорізької області проаналізовано практичні кейси взаємодії місцевої влади, закладів культури та мешканців у напрямі популяризації локальної історії.*

Авторка наголошує на тому, що децентралізація створила нові можливості для самоідентифікації громад через відродження традицій та охорону пам'яток. Висвітлено досвід громади у створенні музейних експозицій, проведенні культурно-масових заходів та залученні молоді до краєзнавчої діяльності. Доведено, що ефективна культурна політика громади не лише сприяє

збереженню спадщини, а й стає фактором соціальної згуртованості та формування патріотичної свідомості населення.

Дана публікація - це проміжний результат діяльності, бо з 3 березня 2022 року громада зіткнулася з новими викликами внаслідок російської окупації. Доведено, що попередній досвід формування локальної ідентичності та патріотичної свідомості став фундаментом соціальної згуртованості мешканців, навіть, у надскладних умовах тимчасової втрати територіального контролю. Стаття підкреслює, що культурна спадщина Смирновської громади є стратегічним ресурсом, який забезпечує життєстійкість спільноти та стане основою для майбутнього відновлення і деокупації регіону.

Ключові слова: територіальна громада, Смирновська об'єднана територіальна громада, культурна спадщина, просвітництво, децентралізація, локальна історія, Запорізька область, національна ідентичність, музейна справа.

The local community as a factor in education and the preservation of cultural heritage

Lyudmila Zolotar,

Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer,

Department of History and Philosophy,

Berdyansk State Pedagogical University, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0002-0070-0491>

Abstract. *This article examines the role of the local community as a key actor in the preservation of historical and cultural heritage and the implementation of educational initiatives. Particular attention is paid to the principle of continuity in historical development and the importance of past achievements, which have laid the*

foundations for contemporary cultural identity. Using the example of the Smyrnovskyi territorial community in the Polohivskyi district of the Zaporizhzhia region, the article analyses practical cases of cooperation between local authorities, cultural institutions and residents aimed at promoting local history.

The author emphasises that decentralisation has created new opportunities for communities to establish their identity through the revival of traditions and the preservation of heritage sites. The article highlights the community's experience in creating museum exhibitions, organising cultural events and engaging young people in local history activities. It demonstrates that an effective cultural policy within the community not only contributes to the preservation of heritage but also serves as a factor in social cohesion and the development of patriotic consciousness among the population.

This publication represents an interim outcome of our work, as since 3 March 2022, the community has faced new challenges because of the Russian occupation. It has been demonstrated that previous experience in fostering local identity and patriotic consciousness has served as the foundation for social cohesion among residents, even under the extremely difficult conditions of a temporary loss of territorial control. The article emphasises that the cultural heritage of the Smyrnovska community is a strategic resource that ensures the community's resilience and will form the basis for the future restoration and de-occupation of the region.

Keywords: *territorial community, Smyrnovska amalgamated territorial community, cultural heritage, education, decentralisation, local history, Zaporizhzhia Oblast, national identity, museum studies.*

Постановка проблеми. Питання збереження історичної спадщини та історичної пам'яті досить гостро стоять зараз. Повномасштабне вторгнення російської окупаційної армії змінило вектори внутрішньої політики, збільшило кількість територій та людей, які перебувають в окупації, кожного дня

руйнуються або повністю втрачаються історичні пам'ятки. Сьогодні досить дієвим було б звернути увагу територіальних громад на шляхи максимального збереження, відцифровування, консервування наявних пам'яток, які розташовуються в межах їх компетентності. Та проаналізувати успішний досвід популяризації та збереження культурної спадщини на прикладі Смирновської територіальної громади.

Аналіз останніх досліджень. Питання збереження історико-культурної спадщини та формування локальної ідентичності в умовах децентралізації перебуває у центрі уваги багатьох сучасних українських дослідників.

Дослідники Гаврилюк, С., Гаврилюк, О.[3] висвітлюють комплексне узагальнення пам'яткоохоронної політики України за перші тридцять років її незалежності (1991–2021 рр.). Автори аналізують еволюцію державних і громадських ініціатив, спрямованих на збереження та популяризацію культурної спадщини.

Дослідження Купрійчука В. [5] є репрезентативним зразком сучасного українського історіографічного та політологічного дискурсу. Вони демонструють зміну парадигми: культурна спадщина більше не сприймається як «музейний експонат», а трактується як життєво важливий ресурс для національної консолідації та безпеки та вплив реформи децентралізації на розвиток креативних індустрій та збереження пам'яток місцевого значення. Підкреслюється, що саме громада стає найбільш зацікавленим власником та охоронцем своєї історії.

В публікаціях Аннюк А. та Жирак Р. [1] звертаються до надзвичайно актуальної проблеми — використання історико-культурного потенціалу регіонів не просто як музейного ресурсу, а як активного інструменту соціальної згуртованості та економічного розвитку новостворених територіальних громад, на прикладі однієї з громад.

Вагомий внесок у дослідження минулого краю зробили місцеві краєзнавці Шевчук С. та Саїнський М. У своїх працях вони детально аналізують різноманітні аспекти розвитку регіону в різні історичні періоди, виходячи далеко за межі сучасної Смирновської територіальної громади. Окремі напрацювання авторів були опубліковані у вигляді самостійних досліджень [8,10,15].

Але на сьогоднішній не існує дослідження, яке б демонструвало пріоритетні напрямки та успішні кейси, щодо процесу децентралізації та збереження та популяризації культурної спадщини. Саме ця прогалина у науковому дискурсі зумовлює необхідність детального аналізу досвіду Смирновської громади як прикладу того, як «культурний капітал», накопичений до війни, стає стратегічним ресурсом виживання спільноти та можливості не втрати культурного потенціалу та власної самоідентичності навіть за межами громади та в окупації.

Формулювання цілей статті. Висвітлення впливу реформи децентралізації на розвиток гуманітарної сфери регіону. Зокрема, передбачається проаналізувати наявний науковий доробок з цієї теми та дослідити досвід Смирновської громади за допомогою якого місцеве самоврядування стає ключовим фактором просвітництва і збереження локальної культурної спадщини.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Реформа децентралізації стала позитивним і дієвим механізмом у розвитку території. Хоча було досить багато скептичних думок з приводу реалізації цієї урядової ініціативи.

Смирновська сільська територіальна громада утворена відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» була згідно рішення Запорізької обласної ради від 27 серпня 2015 внаслідок об'єднання трьох сільських рад: Смирновської (села Смирнове, Вершина Друга, Олексіївка), Титовської (село Титове) та Зразківської (села Зразкове, Верхньодрагунське, Діброва, Зелений Гай). Населення ОТГ станом на 01.01.2021

становить понад 3,132тисяч осіб. [12]. Після прийняття адміністративно-територіальної реформи громада стала частиною Пологівського району [7].

Оцінюючи історичну спадщину перш за все потрібно локалізувати історичний об'єкт в просторі та часі. Перед усім буде звернено увагу на адміністративний центр громади село Смирнове, але роль інших сіл також є важливою у впровадженні реформи та збереженні культурної спадщини, бо багато об'єктів локально будуть розміщуватися в різних населених пунктах громади. Офіційною датою заснування села Попівки вважається 1805 рік, державними селянами, вихідцями з Чернігівської губернії, вони також з собою принесли топонім. Історична назва села - Попівка.

У 1813 році на цю територію переселилося ще кілька десятків сімей, їх представники були потомками колишніх козаків Миргородського полку Полтавської губернії, які прибули за рішенням уряду. Чисельність села швидко зростала Станом на 1886 у селі Попівка (Антонівка), центрі Попівської волості Бердянського повіту Таврійської губернії, мешкало 5088 осіб, налічувалось 771 дворове господарство, існували православна церква, єврейська синагога, поштова станція, 5 лавок, горілчаний склад, відбувалось 2 ярмарки на рік, базари [12].

Статистичні джерела, а саме перепис 1897 року засвідчує, що кількість мешканців зросла до 7999 осіб (4136 чоловічої статі та 3863 — жіночої), з яких 7818 — православної віри [6].

Мешканців села не оминали всі віхи буремного ХХ століття, в період національно визвольних змагань, територією пройшлися всі формування, які діяли на півдні України, намагаючись залучити місцеве населення до співпраці, допомоги або просто грабуючи. Під час організованого радянською владою Голодомору 1932—1933 років померло щонайменше 107 жителів села [12]. Репресії також відчули попівці. А в період Другої світової війни на території села та поруч точилися жорстокі бої, територія була окупована, місцеве населення

служило в лавах Червоної армії, частина молоді була вивезена на примусові роботи до Німеччини та звісно були й ті хто змушений або за власним бажанням пішов на співпрацю. Саме ці події вплинули на зміну топоніма, сучасну назву село отримало на вшанування заслуг генерал-лейтенанта А. К. Смирнова, який загинув неподалік села. Перед повномасштабним вторгненням підіймалося питання про повернення історичної назви населеним пунктам громади, але не було досягнуто згоди з цього питання.

Певне підґрунтя в процесі збереження та популяризації культурної спадщини громада вже мало, бо в різні історичні періоди місцеве населення намагалось дбати і створювати об'єкти, які б зберігали історичне минуле, таким був і продовжив своє функціонування Смирновський краєзнавчий музей імені М. Л. Нагнибіди. Він створений як літературно-історичний музей, заснований у 1985 році. Також діяв шкільний музей при Олексіївській школі. Велика кількість меморіальних комплексів розмішувалася в кожному селі, вони присвячені подіям та пам'яті воїнів, які загинули в період Другої світової війни, ці меморіальні місця завжди були доглянуті та засвідчували шану місцевого населення до полеглих воїнів.

Створенням громади дало поштовх до певних ініціатив та розроблення і реалізації заходів щодо збереження та популяризації спадщини. Одним із напрямків популяризації культурної спадщини є вшанування видатних земляків одним з них є Микола Львович Нагнибіда – відомий український поет. Пам'ять про нього зберігалася постійно, функціонував меморіальний музей. З організацією громади ця традиція була продовжена, 20 вересня 2016 року були проведені урочисті заходи з нагоди 105 річниці з дня народження поета - земляка та відкрито меморіальна дошка, присвяченої М. Л. Нагнибіді на приміщенні торговельного центру «Муза» в с. Смирнове. Та продовжена традиція проведення літературних читань «Осіньне золото», які присвячені поету і перекладачу, лауреату Шевченківської премії М. Л. Нагнибіді. Також продовжила

функціонувати постійна експозиція, яка розміщена в окремій кімнаті в краєзнавчому музеї села Смирнове [12].

Святкування дня села, було одним з улюблених свят місцевого населення. Але починаючи з 2015 році святкування набуло значного масштабу, було проведено фестиваль поріднення сіл, присвячений 210-й річниці заснування села. Концерти місцевих колективів та гостей, постановча реконструкція заселення території біля річки Берда, виготовлення сувенірної продукції, ярмарок. Ювілейним був і 2016 рік, а саме 27 лютого – особлива дата для Олексіївської середньої загальноосвітньої школи I-III ступенів. Вже минуло 40 років, як у стінах тодішньої десятирічки пролунав перший дзвінок. Захід супроводжувався різними урочистостями, зустрічами, підбивання підсумків [12].

Окремим напрямком діяльності громади стало музеєфікація вже наявних об'єктів, а також створення нових музейних об'єктів. У 2016 році весною 2 травня у селі Вершина Друга відбулася урочиста подія з нагоди відкриття музею, це стало однією з візитівок Вершини Другої став новостворений музей. Так засновники музею М. М. Дубовик та В. В. Каплій, працівники місцевої агрофірми, жителі села Вершина Друга, із двох невеличких кімнат у сільському будинку культури зробили цілу світлицю історії краю. Експозиції музею демонстрували всі історичні періоди, демонструючи тяглість історичного процесу і розвіюючи міф, що ці землі були незаселені. Одна з кімнат присвячена новітній історії та АТО, де зібрані артефакти, які пов'язані з військовою агресією на сході країни [12].

У цьому ж році, а саме 14 червня для Смирновської громади запам'яталося ще однією приємною подією – відкриттям музею радіотехніки. Автором всіх зібраних шедеврів радіотехніки є житель с. Смирнове Іщенко Сергій Анатолійович (на момент створення музею мешкав у смт Більмак (Кам'янка)), він з юних літ любив все, що було пов'язане з першими приймачами, магнітофонами та трудову діяльність розпочав зі шкільного радіовузла. І вже

коли скроні покрила сивина, вирішив своїм скарбом поділитися з іншими. Небайдужі люди допомогли із приміщенням та облаштуванням експонатів. Тепер кожен може подивитися на історичне минуле радіотехніки й навіть насолодитися живими звуками минулого століття. На момент відкриття музею знаходилося 103 експонати та 7 на реставрації. Найстаріший експонат - патефон 1929 р. і приймач «АРЗ-49» 1949 р. випуску. Основна маса апаратури випущена до 1980 р. Гордість колекції професійні приймачі – «ТПС-48», «Казахстан», «Ішим», приймач-пеленгатор «Р-145» (для спортивних змагань), магнітофон звукового контролю «П – 160» (для «чорного ящика»), а серед побутових радіоприймачів – «Фестиваль», радіоли – «Мінськ» (декілька моделей), «Урал», «Романтика» (магніторадіоли 3-х моделей), а також декілька експонатів заводів держав Прибалтики. 2/3 апаратури - робоча, тільки частоти, на котрих працює ця техніка, в наш час неактуальні. Хіба що прослухати ретро платівки з доброю якістю звучання. На створення колекції у Сергія Анатолійовича пішло близько 10 років. Допомогли зібрати експонати друзі, сини, родичі. Під час реставрації апаратури велику допомогу надала дружина [12].

Крім цього в селі Смирнове був створений музей просто неба, експонатами якого стала сільгосптехніка, яка охоплює період з 30-х по 80-ті роки ХХ століття. Продовжив свою роботу краєзнавчий музей в селі Смирнове, шкільний музей-кімната при Олексіївській школі. Та в селі Вершина Друга був відкритий ще один музей, який пов'язаний з одягом та вжитковим мистецтвом, наповнення та основні експонати – це речі місцевих жителів, рушники, які зберігалися в шафах та скринях і були частиною особистої родинної історії.

Окремим напрямком є меморіалізація пам'яті та виведення її в публічний простір таким є пам'ятник жертвам тоталітарного режиму, кожного року починаючи з 2016 року 14 червня у селі Вершина Друга жителі, гості збиралися на траурні мітинги з нагоди роковин трагічної події, яка відбулася саме в цей день далекого 1938 року. В Запоріжжі у катівнях народного комісаріату внутрішніх

справ колишнього Радянського Союзу за сфальсифікованими звинуваченнями у контрреволюційній діяльності були безневинно розстріляні: Дубовик Лука Сергійович і Фещенко Никон Мусійович. До цього 16 листопада 1937 року був розстріляний житель села Царевський Лев Петрович тільки за те, що був дияконом церкви Успіння Пресвятої Богородиці. В цей період у селі Попівка заарештували 25 осіб за сфабрикованою справою про участь у повстанській контрреволюційній діяльності, а всього у селі знищено 37 осіб, в Олексіївці – семеро, по Зразківській сільраді – одинадцять, в Титовому (Водяному) – двоє [12].

На території громади знаходиться ряд меморіальних комплексів, а саме братські могили, пам'ятні знаки, меморіальні комплекси. У 2018 8 травня в пам'ять загиблим землякам при штурмі нацистської лінії «ВОТАН» в 1943 було відкрито меморіальний комплекс «Пам'ять». Цей комплекс був ініціативою Скрибця Василя Івановича, але була втілена вже згодом без його участі, бо відійшов у засвіти. Представники громади та місцеві активісти звернули увагу на місцеві цвинтарі, які були облаштовані та на кіркут – залишки єврейського цвинтаря в межах села Смирнове, на якому збереглися декілька мацев, територію було огорожено парканом, виготовлена пам'ятна табличка та запрошувалися історики з Запоріжжя для експертної оцінки та подальших дій у збереженні історичної пам'ятки.

Кожне державне свято охоплювало ряд заходів, а саме: тематичні виставки, бесіди та виховні години в закладах освіти громади, творчі конкурси : конкурс козацької інсценованої пісні «А ми ту козацьку славу збережемо», конкурс серед молодших школярів «Звичаї та традиції козаків», свято «Козацькі забави», виставка вітальних листівок, малюнків, перегляд відеофільмів, презентацій присвячених Дню захисника Вітчизни, святкові концерти, екскурсії в музеї громади. Окрім Дня захисника Вітчизни, святкували День Конституції, День Незалежності, проводилися заходи до дня пам'яті жертв Голодомору,

святкувався День Соборності, вшановували героїв Крут. Окреме місце займають релігійні свята на території громади була облаштована церква та каплички, хоча вони розміщені на тому місці, де були раніше храми, які були зруйновані в період радянської влади, а поруч. На жаль, церковні установи, які були зведені на території громади, а більшість з них з'явилися XIX – початку XX століття не дійшли до сьогодення або дійшли в вигляді руїн чи непридатних споруд, які використовувалися як складські приміщення. На території громади колись діяла така релігійна установа як Церква Успіння Пресвятої Богородиці, яка знаходилася в селі Вершина Друга, фундамент і частина стін залишилися після підризу. Існує така місцева легенда, що 15 грудня 1920 року цю церкву відвідав керівник революційно-повстанської армії України Нестор Іванович Махно. Місцева спільнота вирішила звернути увагу на це та на руїнах церкви встановили пам'ятну табличку [12].

Для популяризації української пісні був організований та проведений перший регіональний фестиваль «Мелодія над Бердою». Участь у ньому взяли творчі колективи чотирьох об'єднаних територіальних громад (одних з перших у Запорізькій області): Смирновської, Комиш-Зорянської, Берестівської, Осіпенківської, а також будинків культури Більмака, Гусарки та ансамбль «Хуртовина» з БДПУ.

Окремим напрямком було проведення спортивних заходів, часто вони були присвячені до державних свят, регіональних, в громаді на постійній основі діяли секції з боротьби дзюдо, футболу, волейболу та краєзнавчого туризму.

Окремим напрямком є створення та артоб'єктів та реконструкції, такою реконструкцією є створення козацького зимівника в с. Вершина Друга на березі водоймища та облаштування місць відпочинку, біля початків р. Берди було була облаштована табличка з основними даними та історичною довідкою, вказівники почали з'являтися на території громади, які допомагали в пошуку музею чи іншого об'єкту. Оцінюючи проведену роботу мешканцями громади, активістами

та адміністрацією громади, вона в перспективі могла стати туристичним магнітом Північного Приазов'я та цікавою локацією для зеленого туризму.

Висновки та подальші перспективи висвітлення

Смирновська територіальна громада за короткий відрізок часу розвинула потужну мережу об'єктів, які мали на меті популяризації локальної історії, традицій звичаїв, культурного надбання попередніх поколінь. Ключовими факторами, які вплинули на дану ситуації є співпраця місцевих органів територіальної громади, активістів, селян, також небайдужість керівництва агрофірми у наданні фінансової та технічної допомоги в реалізації проєктів. В цьому процесі можна виокремити такі напрямки діяльності: музеєфікація та реконструкція, меморіалізація та публічність історичної пам'яті та популяризація в межах регіону. Певними недоліками є те, що не завжди до формування колекцій, експонатів музейних установ залучені не були фахівці або лише в деяких питаннях, але це можна пояснити тим, що за короткий проміжок часу, а саме з 2015 року по 2022 рік було зібрано, систематизовано, упорядковано, запропоновано певну концепцію та реалізовано велику кількість проєктів. Оскільки зараз громада знаходиться в окупації - більшість населення та адміністрація громади релокувалися, то про стан і збереженість артоб'єктів, музейних установ та всього комплексу культурної спадщини мало, що відомо. Попри значну кількість теоретичних праць, практичні кейси конкретних громад Запорізької області, зокрема Смирновської ОТГ, у період з 2022 по 2026 роки залишаються малодослідженими. Більшість публікацій фокусуються або на довоєнному розвитку, або на загальнодержавних стратегіях, тоді як питання трансформації локальної ідентичності з досвіду мирного будівництва у фундамент незламності під час окупації потребує глибшого наукового осмислення. Тому перспективами подальшого дослідження є фіксація та подальші кроки громади після деокупації регіону.

Список використаних джерел:

1. Аннюк А., Жирак Р. Культурна спадщина як об'єднуючий фактор у процесі укріплення територіальних громад на прикладі однієї із громад Прикарпаття. *Сучасні проблеми Архітектури та Містобудування*, 2025, №71, С. 31–47. URL: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2025.71.31-47>. (дата звернення: 11.04.2026).
2. Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. Симферополь: типо-лит. Звенигородского П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. 121с.
3. Гаврилюк, С., Гаврилюк, О. Пам'яткоохоронні програми в Україні у 1991–2021 рр.: зміст та реалізація. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. 2022. №26, С. 84–89. URL: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.14>. (дата звернення: 12.04.2026).
4. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Запорізька область / Ред. кол. тома: Петрикін В. І. (гол. редкол.), Зінович І. Є., Киценко М. П. та ін. К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. 790 с.
5. Купрійчук В. Роль національної культурної спадщини у формуванні української ідентичності. *Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти*, монографія. Київ: НАДУ. 2018. 256 с.
6. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. / Под редакцией Н.А. Тройницкого. ХЛІ. Таврическая губерния. СПб.: издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. 314 с.
7. Постанова Верховної ради України «Про утворення і ліквідацію районів» №33 від 17 липня 2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення: 12.04.2026).

8. Решетніков О., Шевчук С. Православні церкви Більмацького краю XIX – поч. XX ст. Запоріжжя «Дніпровський металург» 2024. 72с.
9. Розпорядження голови обласної державної адміністрації «Про схвалення проекту рішення сільської ради «Про об'єднання територіальних громад» №290 від 10.08.2015 URL:https://www.zoda.gov.ua/files/WP_Article_File/original/000047/47853.pdf (дата звернення: 12.04.2026).
10. Саїнський М., Шевчук С. Більмацький район: від волостей до громад. Більмак, 2019. 96 с.
11. Сборник постановлений Бердянского Уездного Земского Собрания с 1866 г. по 1908 г. Т. 2. М.: Мысль, 1911. 980 с.
12. Смирновська територіальна громада URL: <https://smirnovska-gromada.gov.ua/> (дата звернення: 12.04.2026).
13. Список населенных мест. XLI. Таврическая губерния по сведениям 1864 года. СПб.: Центральный статистический комитет Министерства внутренних дел. 1865. 200с.
14. Статистические таблицы о хозяйственном положении селений Бердянского уезда. Симферополь. 1887. 342с.
15. Шевчук Сергій. Край Кам'яних Моги́л. Наш край з найдавніших часів до початку XX століття. КП «Куйбишевська районна друкарня» смт. Куйбишеве 2007. 108с.